

Pavo Barišić

Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR–10000 Zagreb /
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Sinjska 2, HR–21000 Split
pavo@ifzg.hr

**Praktična filozofija i fenomenologija političkoga svijeta
u djelu Ante Pažanina**

Sažetak

Slijedeći Fichteovu misao da »svatko izabire onakvu filozofiju kakav je tko čovjek«, u članku se ocrtavaju misaoni sklopovi stvaralačkoga opusa Ante Pažanina, u nastojanju da se na taj način osvijetle stožerne sastavnice njegove životne filozofije. Pažaninova istraživanja o filozofiji kao strogoj znanosti, fenomenologiji, praktičnoj filozofiji, etici i politici imaju znatan odjek i utjecaj ne samo u Hrvatskoj nego su zapažena i u svijetu. Na međunarodnoj pozornici privukla je zanimanje njegova osebujna koncepcija normativne političke filozofije u kojoj kritički rasvjetljuje i ukazuje na posljednje suvremene znanstveno-tehničke civilizacije. Nasuprot novovjekovnom odvajanju etike od prava i politike, Pažanin se oslonio na aristotelovsku tradiciju praktične filozofije koja polazi od jedinstva etike i politike. Praktičnu filozofiju promatra kao samostalno i neovisno područje o poetičnoj tehne i teoretskoj episteme. Takav pristup praktičnoj filozofiji nadilazi poteškoće aprirornoga univerzalizma teoretskoga utemeljenja etičkih normi te bolje odgovara suvremenoj raznovrsnosti svijeta života i njegovoj složenosti. Pažaninovu životnu filozofsku misiju može se prisposodobiti Gadamerovu opisu »nasljedovanja« Aristotela u nastojanju filozofa da se pomoću filozofske teorije stavi u službu ljudske prakse. Njegova je praktična životna filozofija svojevrsno misaono nastojanje oko razumijevanja i posuvremenjenja odnosa između refleksivnih oblika teorije i praktične umnosti povijesnoga svijeta života. Filozofska refleksija za njega ima zadaću ne samo primjereno razumjeti praktični svijet nego ga time i odgovorno mijenjati u nastojanju za ozbiljenjem najvišega ljudskog dobra kao bitne svrhe čovjekova življenja.

Ključne riječi

praktična filozofija, politika, etika, fenomenologija, svijet života

Svatko sebi izabire filozofiju prema tome kakav je tko čovjek, kazuje poznata izreka Johanna Gottlieba Fichtea iz uvoda u *Nauk o znanosti*. Prema toj izreci, filozofija nije nešto izvanjsko, nešto poput mrtva komada pokušstva ili stvari koja se može uzeti i odložiti kako se komu prohtije. Kao unutarnja sastavnica ljudskoga bića ona zrcali najdublja ljudska osvjeđenja i nazore. Slijedeći tu Fichteovu misao želio bih u jubilarnoj prigodi obilježavanja 80. obljetnice života profesora Ante Pažanina ocrtati pojedine misaone sklopove njegova stvaralačkoga opusa te tako osvijetliti stožerne sastavnice njegove životne filozofije.

Pažaninova istraživanja o filozofiji kao strogoj znanosti, fenomenologiji, praktičnoj filozofiji, etici i politici imaju zacijelo znatan odjek i utjecaj ne samo u Hrvatskoj nego su zapažena i u svijetu. Na međunarodnoj pozornici privukla je zanimanje njegova osebujna koncepcija normativne političke filozofije u kojoj kritički rasvjetljuje i ukazuje na posljednje suvremene znanstveno-tehničke civilizacije. Primjerice, Henning Ottmann u pregledu suvremene

neoklasične političke filozofije Pažanina uvrštava u Ritterovu školu koja sledi nastojanje obnove »normativne« političke filozofije.¹

Oštroumnim uvidima, kritičkim analizama, opservacijama i tumačenjima Pažanin je znatno pridonio razumijevanju klasične praktične filozofije u Hrvatskoj, zacijelo na drugačiji način nego što se to zbivalo s tada dominantnim filozofskim pokretom *praxis* filozofije. Nasuprot novovjekovnom odvajanju etike od prava i politike Pažanin se vraća aristotelovskoj tradiciji praktične filozofije koja polazi od jedinstva etike i politike. Praktična se filozofija promatra kao samostalno i neovisno područje o poetičnoj *techné* i teoretskoj *episteme*. Takav pristup praktičnoj filozofiji nadilazi poteškoće apirirnoga univerzalizma teoretskoga utemeljenja etičkih normi i bolje odgovara suvremenoj raznovrsnosti svijeta života i njegovoj složenosti.

1. Obnova praktične filozofije

Prva sintagma kojom valja označiti plodno filozofsko promišljanje Ante Pažanina jest praktična filozofija. Njegova istraživanja u znatnoj su mjeri u znaku obnove, odnosno »renovacije« ili »rehabilitacije« praktične filozofije od vremena kada se taj filozofski pravac oblikuje u novijim istraživanjima tijekom šezdesetih godina 20. st. Polazeći od fenomenologijskoga pristupa koji zahvaljuje temeljitom studiju i proučavanju djela Edmunda Husserla, nastavio je na filozofske poticaje svojega profesora na Sveučilištu u Münsteru Joachima Rittera. Također je na njega znatno utjecao glavni predstavnik suvremene filozofijske hermeneutike Hans-Georg Gadamer, na kojega se često poziva i naziva ga najvećim donedavno živućim filozofom i fenomenologom sadašnjosti. Razrađujući praktični smisao filozofije, Pažanin je u središte vlastitih promišljanja stavio njezine dvije bitne sastavnice: s jedne strane, smisao praktičnoga etičkog života osobe te, s druge strane, smisao praktičnoga etičkog življenja u političkoj zajednici.

Obnova praktične filozofije proistekla je iz nastojanja različitih pravaca suvremene filozofije za ponovnom cjelovitom izgradnjom te filozofske grane u promišljanju smisla i dosega ljudskoga djelovanja u suvremenom svijetu. Istraživanja tradicije i povijesti antičke i novovjekovne praktične filozofije obnavljaju i razvijaju tradicionalnu praktičnu filozofiju u povezanosti s problemima i zadaćama suvremenoga svijeta i čovjeka. Obnovu Pažanin shvaća u Husserlovu smislu obnove europske filozofije i kulture koja je u 20. st. zapala u duboku krizu. Nije riječ o pukom ponavljanju prošloga ili ponovljenju uspostavi staroga nego o nečemu bitno novomu, prema Husserlovu geslu iskazanu u raspravi *Povijest i sjećanje*: »Svako novo mora nastati.«²

U tom sklopu Pažanin navodi Husserlov stav iz kojega su pojedini autori izvodili zaključak o »propasti Zapada« dok su drugi prihvaćali kao »opći poziv« za preporod i obnovu zapadne uljudbe rođene u znaku slobodne filozofske uporabe uma:

»Obnova predstavlja opći poziv u našoj bolnoj sadašnjosti i ona je to na cjelokupnom području europske kulture. Rat, koji ovom kulturom počevši od 1914. pustoši, a od 1918. godine umjesto vojnih prisilnih sredstava samo izabire 'profinjenija sredstva', naime ona duševne torture i moralno depravirajuće privredne nužde, razotkrio je unutarnju neistinitost, besmislenost ove kulture.«³

Za pripremu postupka obnove praktične filozofije zaslužne su prema Pažaninovu mišljenju ponajviše dvije značajne misaone struje koje sežu od početka 20. st. – fenomenologija i hermeneutička filozofija. Početak obnove ili kako

se često naziva »rehabilitacije« vezuje uz istraživanja hermeneutike povijesti Joachima Rittera od šezdesetih godina u kojima se ponovno otkriva klasična filozofija politike. Ključno Ritterovo djelo *Metafizika i politika* iz 1969. obnavlja Aristotelovu praktičnu filozofiju obogaćenu Hegelovom filozofijom povijesti.⁴ Vrhunac pokreta vidi u zborniku Manfreda Riedela iz 1972. i 1974. *Rehabilitacija praktične filozofije* o kojemu je napisao kritički prikaz i posvetio niz članaka i istraživanja.

Pojam praktične filozofije postavljen je između dvije krajnje odrednice, stajališta da je cjelokupna filozofija praktična i mišljenja kako filozofija nije praksa nego teorija. Pažanin odbacuje oba ta mnijenja i zalaže se za izgradnju primjerene znanstvenosti za oba predmetna područja filozofije – i teoretski i praktični. Praktična je filozofija samostalna i posjeduje navlastitu znanstvenost. Uočava zajedno s Husserlom kako praktični interes dopijeva u središte filozofske refleksije u doba kriza kao svojevrstan odgovor na sumnje i skepticizam. Poučan je primjer sokratovskoga odgovora na skepsu sofistike uzdizanje značenja praktičnoga života. Zasnivajući etiku kao učenje o umnom načinu života, Sokrat poučava kako se do istinskih teoretskih spoznaja dopijeva promišljanjem o životu i svrhama koje ga pokreću. Dakle, nije prvotna teorija, nego umno vođenje života, a istinsko je znanje povezano s djelovanjem.

Pažanin spada među »nasljednike« Aristotela na području praktične filozofije koji filozofsku teoriju promatraju u »službi ljudske prakse«. Tako ih je označio Hans-Georg Gadamer:

»Između refleksivne forme teorije i praktične umnosti ostaje svagda jedan tekući prijelaz. Tako se objašnjava da se Aristotel i svi njegovi nasljednici na području praktične filozofije, doduše, bave teorijom, ali ipak pomoću filozofske teorije žele biti u službi ljudske prakse.«⁵

Istražuje pretpostavke djelovanja i dobra života u određenoj situaciji i konkretnom povijesnom svijetu života.

Na tragu svojevrstnosti praktične filozofije kakvu su, svaki u svoje vrijeme, gradili Aristotel i Hegel, zagovara njezino odvajanje i oslobađanje od jednostranoga ontološkog monizma. Suprotstavlja se tumačenjima koja Hegelovu praktičnu filozofiju svode na puku panlogičku konstrukciju i teoretsku filozofiju povijesti. Hegelov pojam apsolutnoga duha za njega nije nešto transcendentno, nego ga promatra u njegovu ozbiljenju u čudorednom i socijalnom svijetu, u političkoj zajednici. Pritom ne ispušta iz vida razlike između Aristotelova i Hegelova stajališta. Prvo polazi od potpune samostalnosti i neovisnosti praktične filozofije o ontologiji i metafizici, dok Hegelovo ontološko polazište od jednoga i istoga iznosi na vidjelo multiperspektivno promatranje kompleksnih pojmova prirode i kulture u njihovoj povezanosti i prepletenosti. Za suvremenu praktičnu filozofiju Pažanin zagovara samostalnost spoznaje i razumijevanja ljudskoga djelovanja u povijesnoj situaciji svijeta života neovisno o apriornim logičkim i vječnim kozmičkim poretcima. Ljudsko dje-

¹ Henning Ottmann, *Platon, Aristoteles und die neoklassische politische Philosophie der Gegenwart*, Nomos Verlag, Baden-Baden 2005., str. 6.

² Ante Pažanin, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., str. 227.

³ Ibidem, str. 229.

⁴ Hrvatski prijevod *Metafizike i politike* Joachima Rittera objavio je Pažanin zajedno s piscem ovih redaka u biblioteci Politička misao, Informator, Zagreb 1987.

⁵ A. Pažanin, *Etika i politika*, str. 282.

lovanje ne može se jednostrano svesti na vječna mjerila jer je uvijek vezano i za konkretno povijesno društveno stanje i konstelaciju međusobnih odnosa.

2. Oživljavanje etičkoga

U sklopu obnove praktične filozofije zanimljiv je fenomen, koji Pažanin s velikom pozornošću prati u brojnim istraživanjima, oživljavanje zanimanja za desetljećima prije toga zapostavljena etička pitanja. Od šezdesetih godina u središte zanimanja ulazi etička problematika i poglavito etička istraživanja načelnih pitanja tzv. »utemeljenja« i »kritike« etičkih normi i načela. Dolazi do sustavnoga razvijanja određenih etičkih grana i pokreta od ekološke i biomedicinske etike preko metaetike i etike diskursa do etike »načela odgovornosti« i hermeneutičke filozofske etike. To se dovodi u svezu poglavito s globalnim procesima, promjenama načina života i razvojem moderne tehnologije na fizikalnom i biološkom području, koja je osobito razbijanjem atoma i genetskim manipulacijama otvorila nove moralne dvojbe i izazove što nadilaze tradicionalne etičke argumentacije. Pažanin tumači potrebu za etičkom obnovom činjenicom da

»... etički život nikada ne predstavlja pasivno ponavljanje, već uvijek iznova 'kontinuiranu obnovu'. Pritom je kontinuitet zajamčen prvotnim smislom etičkog života, a obnova dana 'obnavljajućom voljom' za umnim životom, 'koja se uvijek iznova mora pokrenuti', a ta je pak volja upravo stoga time dana, jer ne samo da etički život u smislu novovjekovne moralnosti i subjektivnosti, već i cjelokupni ljudsko-zajednički, etičko-politički, pravni i povijesni život može 'postati umnim' kao život uopće, koji je opravdan praktičnim umom, te se ponavljajući se, ne nastavlja 'na način organske pasivnosti'«. ⁶

Etička težnja za ustrojavanjem umnih načela svjesnoga života povezana je uz ideju slobode. Samo slobodan život može biti uman jer čovjek do uma dospjeva samo iz vlastite slobode. Ona je nužna pretpostavka da bi čovjek mogao umno oblikovati sebe i vlastitu okolinu. Aristotel je utemeljio etiku kao samostalnu disciplinu nasuprot metafizici, ograničavajući sokratovski i platonski intelektualizam. Posebnost je etičkoga znanja što je ono vezano neposredno uz djelovanje, riječ je o neposrednoj primjeni uma u etičkom djelovanju.

Za razliku od univerzalističke etike diskursa Pažanin u ishodištu od antičke praktične filozofije zagovara etičke dužnosti i obveze bez apsolutiziranja. Polazište su uvjetovani životni oblici i njihovi normativni sklopovi, konkretno povijesno iskustvo koje utječe na moralna uvjerenja i normativnu općenitost. Zagovarajući svojevrstu etiku *ethosa*, ne smatra, dakako, da je sve što je prisutno u običajnosti i životnim oblicima samim time što je iskustveno dano ujedno i čudoredno. U suvremenom dobu izgubljenih iluzija i vrednota zalaže se stoga za oživljavanje i rehabilitaciju etike kreposti i praktične filozofije.

3. Etika i politika

Osebužno razumijevanje politike i političkoga svijeta predstavlja zacijelo prepoznatljiv motiv i idejnu nit što ih Pažanin provlači kroz eksplikacije i izlaganja u svojim knjigama od *Filozofije i politike* do *Etike i politike*, *Metafizike i praktične filozofije*, *Uma i povijesti*, *Fenomenologije političkog svijeta*. Za razliku od, danas često prevladavajućega, diskursa u kojemu se politika, svedena na tehniku i pragmatizam, označuje čedom pakla i izvorom svih zala, uspoređuje s damom koja se bavi najstarijim zanatom i krsti nemilim izrazima, Pažanin politiku promišlja izvorno kao plemenitu ljudsku djelatnost u kojoj se radi o najvažnijim pitanjima ljudskoga življenja u zajednici. U tom

pravcu obnavlja starinsku, ali nikada prevladanu, tezu o povezanosti politike i etike što omogućuje postizanje sretna života u zajednici kao najvišega dobra. Država se ne svodi na aparat sile i represije, »organizaciju vlasti«, nego poima u svom izvornom pojmu kao zajednica slobodnih i jednakih građana koji u pravnom i ćudorednom okružju djeluju na etičko-političkom temelju.

Za razumijevanje i vrednovanje političkoga djelovanja i političkih svjetova potrebno je osloniti se na tradiciju i na povijesni svijet života, onako kako je Aristotel u drugoj knjizi *Politike*, pri razmatranju o najboljem državnom ustavu, pošao od poznatih oblika države. Praktični filozof na povijesno oblikovanim zajednicama razmatra »što je u njima ispravno i uporabivo«, a što nije. Nije dovoljno postojeće oblike prevladati, pogotovu ne ih jednostavno odbaciti, nego nadovezujući se na njih tražiti »još nešto novo«. ⁷ Za suvremenu krizu društva u mnogim vidovima može poslužiti kao putokaz spasenja praktična filozofija koja obrazlaže kako je praksa dobra života ne samo moguća nego da je svi ljudi nisu nikad ni napustili. Premda je ishodište starinska Aristotelova praktična filozofija, ona nije zastarjela nego je suvremena i filozofija budućnosti.

Pažanin ne prihvaća novovjekovnu odvojenost etike i politike nego dokazuje povijesnu i sustavnu najužu povezanost tih dviju fundamentalnih disciplina praktične filozofije. Otkriva njihovu srodnost u značenju pojmova koji su se oblikovali od Sokratova i sofističkoga antropološkoga obrata u filozofiji u 5. st. pr. Kr. Ono što ih povezuje jesu zajedničke ljudske stvari ili djelatnost i življenje u zajednici usmjereno na dobar i sretan život. Značenje pojma etika izvodi se iz grčke riječi *ethos*, koja kao i latinska *mos*, s jedne strane, upućuje na običaj, naviku i zavičaj, a s druge pak strane, na ćud i značaj ili karakter. ⁸ Politika je povezana s etikom i ekonomijom u praktičnoj filozofiji od Platona i Aristotela zato što ljudsko djelovanje nije samo izolirana djelatnost pojedinaca nego se promatra u povezanosti s ustavom i zakonima grada i države, s jedne strane, te sa životom u kućanstvu, domaćinstvu i obitelji – *oikos* je kuća, dom – na drugoj strani.

Politiku povezuje s etikom to što je riječ o svojevrsnom praktičnom znanju na kojemu se temelji djelovanje. Dok etika razmatra činidbe čovjeka kao pojedinca, politika se odnosi na umno djelovanje građana u zajednici, gradu, općini, državi ili *polisu*. Pojam je politike dvoznačan jer iskazuje jednako zajedničko djelovanje i javnu stvar života građana kao i misaono razmatranje toga djelovanja u smislu političke znanosti. Etiku i politiku povezuje od Platona i Aristotela isti cilj brige za dušu i odgoj građana. Stoga je zajednički temelj etike i politike ideja pravednosti kao najveće kreposti u djelovanju pojedinaca kao i u skladnom ustroju države. Ljudi razvijaju vlastite duhovne i naravne sposobnosti te ozbiljuju najviše ljudske mogućnosti sudjelovanjem u cjelini bitka i životom u političkoj zajednici slobodnih i jednakih građana. Krajnju svrhu i najviše dobro sreće ili blaženstva, *eudaimonia*, čovjek postiže djelovanjem i življenjem u zajednici.

4. Razboritost kao organon praktične filozofije

Etičko i političko djelovanje omogućuje svojevrsno praktično znanje živoga uma zbiljskih djelatnika ispravnim navikavanjem na postojeće običaje, *ethos*,

⁶
Ibidem, str. 227.

⁷
Ante Pažanin, *Fenomenologija političkog svijeta*, Politička kultura, Zagreb 2007., str. 13.

⁸
Usp. o tome Ante Pažanin, *Etika i politika*, str. 9 i d.

i postavljena pravila zajedničkoga života. Obnavljanje Aristotelova pojma *phronesis* i Kantove rasudbene snage u suvremenoj praktičnoj filozofiji proizašlo je iz nastojanja za prevladavanjem i izbjegavanjem jednostranosti tehnološke racionalnosti u instrumentalnoj i strategijskoj ulozi. Suprotstavljeno je jednako apstraktnom moralizmu i univerzalističkoj apsolutizaciji moralnih normi kao i veličanju tradicionalizma.

Neumjerena pretenzija za totalnim tehniziranjem potiskuje i ovladava čitavim povijesnim svijetom života te dovodi u pitanje reflektirajuću ljudsku rasudbenu snagu. Upravo za obnovom tog elementa praktičnoga znanja, važnoga za politički diskurs zato što se u njemu ostvaruje svrha života u političkoj zajednici kroz međusobno dogovaranje i sporazumijevanje, pledira Pažanin kada poseže za antičkim, osobito aristotelovskim konceptom razboritosti. Povratak Grecima, njihovu načinu govorenja i mišljenja, kojim su u svjetsku povijest uveli politiku i političko, ne zagovara u smislu otklona od sadašnjih problema i puko oponašanje političkog života minule epohe nego da bi u odnosu na iskon političkoga govora i mišljenja protumačio vlastito vrijeme planetarne svjetske civilizacije i utemeljio moderno shvaćanje politike.

Polazi od Aristotelova određenja razboritosti kao sposobnosti promišljanja razborita čovjeka, *phronimos*, o stvarima koje su mu dobre i probitačne jednako u posebnijem kao i u općenitijem vidiku, što pridonose dobru i sretnu životu u cijelosti. Od znanosti se takva razboritost razlikuje jer se odnosi na činjenje koje može biti drukčije. Također se razlikuje i od umijeća po tome što je dobra činidba svrha samoj sebi dok tvorba ima svrhu izvan sebe. Za političko djelovanje i življenje ključno značenje ima razboritost kao praktično znanje živoga rasudbenog uma. Gadamer je u interpretaciji VI. knjige *Nikomahove etike* dokazao kako Aristotelov pojam *phronesis* nije puka pamet ili razbor. Dok pamet nije krepost nego je dar prirode, *phronesis* je krepost jer obuhvaća cjelinu života i omogućuje razboritu čovjeku izbor dobra nasuprot neumnom nagonu. Praktično znanje i rasudbeni dio uma omogućuje promišljanje i izbor u konkretnoj životnoj situaciji. Razboritost kao sposobnost izbora primjerene srednosti u djelovanju razlikuje se od drugih dijanoetičkih kreposti po tome što pomaže oblikovanju etičkih kreposti koje se stječu navikavanjem na običaje u zajednicama.

Praktična filozofija kao filozofija o ljudskim stvarima treba povezati etičko i političko iskustvo s razboritošću kako bi se omogućilo primjereno razumijevanje i ozbiljenje u suvremenom svijetu koje bi prevladalo pogubnu kaotičnost zbivanja i procesa. Stoga je prema Pažaninovu mišljenju razlikovanje činjenja kao političkoga djelovanja od proizvođenja još važnije za naše globalno znanstveno-tehničko doba nego što je bilo za antiku. Razboritost omogućuje čovjeku u globalnom dobu i pluralnim oblicima svijeta života, kao što je to bilo i u grčkom polisu, umnost i znanje uspješna i sretna življenja na temelju povijesnih iskustava.

5. Integrativna zadaća duhovnih znanosti

U više je istraživanja Pažanin iznio vlastiti osvrt na ključnu ulogu duhovnih znanosti u integriranju modernoga znanstvenog horizonta. Nekadašnju integrativnu ulogu i zadaću filozofije, koja je poniknula iz grčkoga ideala jedinstva znanosti, prema njegovu mišljenju u posljednjih stotinu godina djelomično su preuzele duhovne znanosti. Pod zajedničkim nazivom duhovne znanosti ponajprije su u opreci spram prirodnih znanosti označivane povijesne znanosti i znanosti kulture, a u posljednje doba tako se nazivaju humani-

stičke i društvene znanosti. Premda se u sistematizaciji znanosti ne pojavljuje izraz ‘duhovne znanosti’, nego ‘društvene i humanističke’, Pažanin smatra kako ima opravdanja za takav naziv izveden iz europske filozofije znanosti u kojoj se pojam duha kao čovjekova razumijevajuća snaga povezuje s razumom i umom.

Podjela na prirodne i duhovne znanosti vidljiva je u europskoj tradiciji razvrstavanja cjeline ljudskoga znanja na sedam slobodnih umijeća gdje se četveropuće (aritmetika, geometrija, astronomija i glazba) odnosilo na *studium naturae*, dok je tropuće (gramatika, retorika i dijalektika) bilo povezano sa *studium humanitatis*. Zanimljivo je da se u modernom znanstvenom i tehničkom dobu ponajprije razvijaju prirodne i tehničke znanosti, dok se duhovne znanosti oblikuju poslije njih. Začetke izgradnje osebujne praktične umnosti i znanstvenosti u novovjekovnom mišljenju Pažanin prepoznaje u djelu Giambattista Vicoa *Načela nove znanosti o zajedničkoj prirodi nacija* i Hegelovoj filozofiji duha. Razvojni put prati preko Diltheyeva *Uvoda u duhovne znanosti*, Husserlove *Krize europskih znanosti*, Schelerove materijalne etike vrednota i Heideggerove hermeneutike opstanka. U novije vrijeme takvu praktičnom razumijevanju ljudskoga djelovanja i biti umnosti, koje ukazuju na manjkavosti spoznaja modernoga scijentizma i pozitivizma, pridonijeli su Ritterovi uvidi izloženi u djelu *Zadaća duhovnih znanosti u modernom društvu* i Gadamerova filozofska hermeneutika u knjizi *Istina i metoda*.

Pažanin ne ostaje pri Ritterovoj zadaći duhovnih znanosti u kompenzaciji šteta prouzročenih strelovitim razvojem tehnizirane proizvodnje. Uz zadaću »nadoknade« šteta uvjetovanih modernim tehniziranjem života duhovne znanosti prema Pažaninovu mišljenju »razvijaju i kritičku svijest i refleksiju u cjelini ‘svijeta života’, te na taj način igraju integrativnu ulogu među znanostima i filozofskim disciplinama«. ⁹ Posebna je zadaća duhovnih znanosti i povijesne hermeneutike istražiti temelje komunikativne racionalnosti i dosege praktične rasudne snage te na taj način »proniknuti u višeslojnost i hijerarhiju vrijednosti i mnogolikost znanja u samom povijesnom svijetu suvremenog čovjeka, kojemu na taj način omogućuje primjereno razumijevanje svijeta života, a posebice temeljno etičkopoličko orijentiranje i djelovanje u njemu«. ¹⁰ Pažanin smatra kako će duhovne znanosti ostvariti vlastitu integrativnu ulogu ujedinjavanjem društvenih i humanističkih znanosti u zajedničkim zadaćama etičkoga i političkog obrazovanja suvremenoga čovjeka kao građanina te u njegovoj orijentaciji prema svijetu uopće i djelovanju u povijesnom svijetu života.

Nasuprot jednostranostima novovjekovnoga matematicizma, duhovne znanosti imaju zadaću povezati različite dijelove i podsustave modernoga kulturnog života kako bi iznijele na vidjelo njihovu unutarnju logiku iz koje se postavljaju norme za ta područja. Filozofija nije u stanju sama ispuniti takvu zadaću pa je upućena na suradnju sa socijalnim i humanističkim znanostima od psihologije, sociologije, ekonomije, prava i politike do povijesti, filologije i teologije. Uvidom i razumijevanjem političkoga i kulturnog života duhovne znanosti pomažu djelovanju suvremenoga čovjeka primjerenom povijesnoj situaciji. Time što one unapređuju razumijevanje i komunikaciju povećava se njihova uloga u oslobađanju od raznih oblika ideologizacije, indoktrinacije i instrumentalizacije čovjeka u modernom društvu i svijetu tehnike, od autokratizma i totalitarizma do tehnokratizma. Istodobno duhovne znanosti

9
Ibidem, str. 84.

10
N. n. mj.

imaju zadaću pomoći suvremenom čovjeku u prevladavanju stanja egološkoga zatvaranja u sebe poetičkim subjektiviranjem i tehničiranjem ili pak disociranjem u modernom liberalnom društvu.

Pažanin opisuje duhovne znanosti kao znanstveno razvijene oblike autonomije praktičnoga uma koje svojom ulogom u etičko-političkom obrazovanju i orijentiranjem prema odgovornom djelovanju pomažu samoozbiljenju i »punoljetnosti« modernoga čovjeka. Pojedinačna istraživanja i interdisciplinarna suradnja duhovnih i prirodnih znanosti nužna je pretpostavka primjerena rješavanja otvorenih pitanja suvremenoga svijeta. Prema Husserlovoj maksimi za Pažanina je također razvoj »svokolikih humanih duhovnih znanosti« pretpostavka za razvoj »boljeg čovječanstva i prave humane kulture«. ¹¹

6. Fenomenologija političkoga života

Za razumijevanje Pažaninove fenomenologije političkoga života važno je imati pred očima pojmovno razlikovanje između politike i političkoga. U toj se značenjskoj razlici zapravo ocrta temeljni odnos između državne vladavine i političkoga djelovanja građana. S jedne strane, političko je najširi sklop odnosa u kojima građani djeluju javno u zajednici kroz razne vidove svakodnevnoga života od područja zabave i športa do gospodarstva i umjetnosti. Na drugoj strani, politika je dimenzija političkoga u kojoj se izražava njezina »historijska racionalnost«, kako je to formulirao Paul Ricœur. Kao »historijska racionalnost političkoga« politika povezuje um s moći i silom, dovodi do institucionalizirane moći pojedinaca nad drugima i realne politike kao izraza svakidašnjeg svjesnog života. U tom se racionaliziranom i institucionaliziranom vidu po uzoru na tehničko ovladavanje svijeta oblikuje od renesanse do danas svojevrsna »realna politika« od »Machiavellija preko Hobbesa do Maxa Webera i suvremenog pozitivizma, pragmatizma i elitizma 'stručnjaštva'«. ¹²

Idejno je polazište i inspiracija Pažaninovih promišljanja fenomenološka filozofija Edmunda Husserla. Prema Husserlovoj pojmovnoj razlici između prirodne i transcendentalne refleksije Pažanin je označio vlastito filozofsko promišljanje kao transcendentalnu refleksiju u kojoj se daje smisao svakodnevnog povijesnoj situaciji življenja i mišljenja te metodom *fenomenološke redukcije* i *epoché* nadilazi uvriježeno uvjerenje o svijetu kao prirodnom tlu. Fenomenološka metoda izložena je na osobit način u Husserlovim *Idejama za čistu fenomenologiju i fenomenološku filozofiju* iz 1913. Danost prirodnoga stava tu se svodi na njegovu fenomenalnost, prirodno se shvaćanje stavlja u zagrade, svijet i bića u njemu istražuju se i razumijevaju ne kao puke činjenice nego u pogledu na njihov bitak i istinu. Znanost o fenomenima ne promatra pojave kao pričine ili privide nego same stvari u njihovoj biti i bitku kako su dane i kako se u svijetu pokazuju na sebi samima.

Pri tom fenomenološka metoda ne zaobilazi i ne isključuje u potpunosti prirodnu refleksiju nego traži »tekući prijelaz«, kako ga je nazvao Hans-Georg Gadamer, koji očituje njihovu povezanost u konkretnom povijesnom svijetu života. U nastojanju izgradnje svojevrsne »generativne fenomenologije« i naglašavanju povijesnoga mišljenja svijeta života na tragu kasnoga Husserla i ranoga Heideggera, slijedi tradiciju rehabilitacije praktične filozofije kako ju je zastupala većina fenomenologa i hermeneutičara druge polovice 20. stoljeća, između ostalih da navedemo nekoliko imena poput Hannah Arendt, Hans-Georga Gadamera, Paula Ricœura, Eugena Finka, Joachima Rittera, Ludwiga Landgrebea, Helmutha Plessnera, Alfreda Schütza, Hermanna Lübbecka, Jana

Patočke, Wenera Marxa, Ernsta Vollratha, Klause Helda i drugih što ih često navodi u svojim publikacijama.

Pažanin se ne slaže s interpretima koji zamjeraju Edmundu Husserlu što nije razvio filozofiju politike i ne bavi se problemima koji imaju značenje za suvremeni svijet. Nastavljajući na Husserlovu inspiraciju, on i vlastitom argumentacijom svjedoči o važnosti fenomenologije političkog života za suvremenost. Često se poziva na Hegelovo povezivanje nastanka filozofije u Grčkoj s razvojem političkih sloboda, istodobni početak filozofije, politike i demokracije. Tu je misao potkrijepio svojim istraživanjima o »nastanku političkoga u Grka« Christian Meier, dokazujući kako su Grci prvi u svjetskoj povijesti ne samo pronašli nego ga i razvili tako da je ono političko tvorilo »središnji životni element grčkog, a naročito antičkog društva«. ¹³ Ali Pažanin dokazuje kako je već Husserl u *Krizi europskih znanosti i transcendentalnoj fenomenologiji* istraživao »svjetskopovijesni smisao atenske politike i filozofije kao 'povijesno kretanje očitovanja univerzalnog, čovječanstvu kao takvom 'urođenog' uma', kao i njegovo ozbiljenje kao ozbiljenje ljudske slobode u cjelokupnom njegovu opsegu«. ¹⁴

7. Proturječja europeizacije

Za suvremene procese europskoga ujedinjavanja zanimljive su Pažaninove filozofske refleksije o problematici »europeiziranja« čovječanstva. Polazište je Husserlov način promišljanja grčkoga »prautemeljenja (*die Urstiftung*) filozofsko-znanstvenog mišljenja« koje cjelokupni opstanak promatra iz uma i pomoću uma. U Husserlovu tumačenju prepoznaje dvije dimenzije problema europeizacije. Prva se sastoji u tome što je iz grčkoga prautemeljenja potekao val europeizacije čovječanstva koji je doveo do prodora moderne znanstvenotehničke civilizacije u sve kulture modernoga svijeta. Neprijeporna je moć i velika korist koju čovječanstvo ima od modernoga tehničkog znanja. Druga je dimenzija europeizacije negativna. Naime, način kako se ta znanost razvija pod diktatom tehnike od novoga vijeka doveo je samu europsku znanost kao i cijelo čovječanstvo u krizu, opasnost zapadanja u pogubni skepticizam, relativizam i nihilizam. Husserl je govorio o velikoj suvremenoj opasnosti potonuća u »skeptičkom općem potopu«.

Na tragu Husserlove kasne filozofije, čije je glasovito djelo, jednu od najpopularnijih i najutjecajnijih filozofskih knjiga 20. stoljeća – *Kriza europskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, ¹⁵ preveo na hrvatski jezik, Pažanin istražuje put izlaska iz krize i nihilizma modernih znanosti i europske uljudbe. Izlaz je u fenomenološkom prepoznavanju ili »proziranju« objektivizma kao deformacije izvornoga smisla znanstvene istine i osuvremenjivanju prvotnoga horizonta što su ga znanost i filozofija dobili prautemeljenjem, a zaboravili u novovjekovnom razvoju. Uz obnovu grčke znanosti kao *episteme* ukazuje na potrebu ponovnog promišljanja i aktualizacije pojma *doxa*

¹¹ Ibidem, str. 238.

¹² A. Pažanin, *Fenomenologija političkog svijeta*, str. 10.

¹³ Christian Meier, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, Frankfurt a. M. 1980., str. 15, u: *Etika i politika*, str. 223.

¹⁴ Ante Pažanin, *Etika i politika*, str. 223.

¹⁵ Edmund Husserl, *Kriza europskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Globus, Zagreb 1990.

što su je zarana prezreli i odbacili već Heraklit, Parmenid i Platon. Cjelovit praktični um koji pravilno razvija obje dimenzije mišljenja omogućio je Gričima svjetsko-povijesno oblikovanje političkoga, a na njegovu je obnovljenom temelju moguće danas prema povijesnom bitku sadašnjosti zasnovati liberalni demokratski politički svijet. U tom vidu zagovara primjeren razvoj duhovnih znanosti i liberalne demokratske politike koji bi omogućio dobar i sretan život u tehnički i znanstveno »racionaliziranom« svijetu.

Braneći Husserla od prigovora o nesposobnosti fenomenologije za razumijevanje političkoga svijeta, analizirao je odnos između Husserla i Heideggera dvadesetih godina 20. stoljeća i pokazao kako Heideggerova fundamentalna ontologija kao i Husserlova fenomenologija povijesnoga mišljenja u sebi sadrže praktičnu filozofiju u Aristotelovu određenju. Poučno je Husserlovo suprotstavljanje iracionalizmu skeptičnih filozofija i zagovaranje zbiljskih i živih filozofija duha u borbi za istinski smisao i pravo ljudstvo. Spasenje sadašnjega svijeta iz krize postiže se osvještavanjem smisla europske povijesti i razumijevanjem ljudstva kao umnoga što potječe iz europskom ljudstvu urođenoga *telosa* da hoće biti iz filozofskoga uma. Preporod i obnova suvremene znanstveno-tehničke civilizacije treba slijediti uzore novovjekovne renesanse i humanizma, prosvjetiteljstva i romantike u širenju duhovnoga svijeta i odgovornosti umnih uvida za praktično djelovanje.

Za Pažaninova promišljanja o problemu europeizacije osobito su bila poticajna razmatranja Joachima Rittera¹⁶ o planetarnom širenju europske civilizacije pomoću moderne znanosti i tehnike. Povijesna dramatika, napetosti i nemiri nastupaju time što se preuzimanjem europske tehničke kulture, modernoga obrazovanja i državne organizacije izvaneuropski narodi udaljuju od vlastitih arhaičnih oblika života i drevnih tradicija. Europeizacija je u mnogim kulturama otvorila diskontinuitet između vlastite povijesne tradicije koja gubi važenje i »bespovijesne budućnosti«. Pažanin se zajedno s Ritterom zalaže za pomirenje i posredovanje povijesne tradicije i moderne budućnosti kako bi se izbjegli i prevladali razorni učinci u sukobu krajnosti revolucionarnoga poricanja tradicije i reakcionarnoga nijekanja budućnosti.

8. Pravednost i civilno društvo

Uz navedene tematske sklopove Pažanin je sustavno i historijski izložio aktualnu raspravu o pojmu pravednosti i civilnoga društva. Polazi od Hegelova uvida kako ustav nekoga naroda nije nešto subjektivno postavljeno nego da je riječ o bitnom temelju pravnoga i čudorednog života. U njemu se ogleda povijesno razumijevanje slobode nekoga naroda i njegovo etičko i političko ozbiljenje u državi.

U svjetlu klasične filozofije politike razmatrao je Rawlsovu liberalnu političku koncepciju pravednosti čiju strukturu čine temeljni principi i vrijednosti kao što su ljudska prava, građanske slobode, jednakost šansi, socijalna jednakost, gospodarska uzajamnost i opće dobro.¹⁷ Uz navedeni *sadržaj javnoga uma* predmet su razmatranja također *vrijednosti javne uporabe uma* koje građanima naznačuju smjernice i kriterije kako se primjenjuju određena materijalna načela te koji im zakoni najbolje služe. Među vrijednosti javne uporabe uma spadaju političke kreposti umnosti i spremnost ispunjavanja moralne dužnosti za građanstvo.

Pažaninovu shvaćanju pravednosti iz perspektive aristotelovsko-hegelovske praktične filozofije zacijelo je bliže stajalište o vlastitosti pravila pravednosti i o autonomiji pojedinačnih sfera diobe dobara, koje zastupa Michael Walzer

u *Sferama pravednosti*. Riječ je o nastojanju da se periodičnom komunitarnom korekturom osuvremeni liberalizam pojačavanjem vrijednosti što čine njegovu bit, ozbiljenjem postulata zajedništva te napokon prevladavanjem vlastitoga samorazarajućeg nauka. Kao uzroke nestabilnosti i nestalnosti liberalnoga društva koje ne uspijeva potvrditi vlastiti identitet opisuje četiri vrste pokretljivosti ili tzv. ‘mobiliteta’: zemljopisni, društveni, obiteljski i politički. Izazovima suvremenoga pluralizma građani mogu primjereno odgovoriti samo preko instancija posredovanja koje potječu iz njihove naravne želje za udruživanjem.

Liberalna je država takav oblik političke zajednice koja može ispuniti posredničku misiju i nadvladati mobilitete, ako je pravedno ustrojena kao socijalno svrhovit savez te uz individualna prava omogućuje postojanje mnoštva drugih zajednica, saveza i udruživanja. Slijedeći decentraliziranu liberalnu demokraciju s većom participativnom ulogom građana prema uzoru na Johna Deweya, Walzer je uvidio kako su čuvstva zajedništva i zajednička vjera važni elementi stabilnosti društva. Jačanje lokalnih vlasti u svrhu širenja i razvijanja građanskih kreposti liberalnu demokraciju ponovno vraćaju na postulate zajedništva u kojima Pažanin iz tradicije klasične političke filozofije želi prevladati jednostranosti liberalizma kao atomističkoga društva i komunitarizma kao puke socijalizacije samosti. Poučen Husserlom zna da se zbiljski slobodni politički život zasniva na punini povijesnoga svijeta života što uključuje jednako individualna prava kao i postulate zajedništva.

9. Zaključak

Ante Pažanin potvrdio se u brojnim znanstvenim radovima i raspravama kao izniman erudit, poznavatelj klasične i suvremene filozofske produkcije koju suvereno koristi u argumentaciji te otvara pred sugovornika i čitatelja. Značajan je za današnju posvemašnju krizu i sve manju jasnoću u razumijevanju politike njegov pristup fenomenologiji političkog života u kojemu se politika iz obzora europske tradicije prepoznaje »kao svjesno nastojanje ljudi oko ozbiljenja pojedinih aspekata povijesnog svijeta života u obliku postizanja najvišeg dobra što ga ljudi mogu postići kao ljudsko dobro u državi kao zajednici slobodnih i jednakih građana«.¹⁶

Razmatrajući pitanja o praktičnoj filozofiji i političkom životu u svojim istraživanjima objavljenim u brojnim časopisima, knjigama i zbornicima, u raspravama na skupovima u Zagrebu i Dubrovniku te na europskim simpozijima i kongresima, Pažanin je tražio odgovore i znakove za razumijevanje suvremenoga svijeta i »posttradicionalnoga« življenja slobodnih individua u raznovrsnim oblicima političke zajednice. Polazeći od Aristotelova ideala građanina i uzora antičkoga demokratskog polisa govorio je o modernoj participativnoj i deliberativnoj liberalnoj demokraciji. Uvažavao je Hegelov dubok uvid u podvojenosti modernoga čovjeka oprekama između građanskoga društva i države, ćudorednosti i običajnosti, moralnosti i javnosti uma, privatnoga i političkog života.

16

V. o tome Ante Pažanin, *Um i povijest*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1992., str. 186 i d.

18

A. Pažanin, *Fenomenologija političkog svijeta*, str. 12.

17

Usp. A. Pažanin, »Liberalizam i praktična filozofija«, u: *Etika i politika*, str. 265 i d.

U svečanom govoru u povodu obilježavanja 30. obljetnice Fakulteta političkih znanosti 7. prosinca 1992. izrekao je Pažanin vlastiti filozofski *credo*:

»I osobno sam proteklih trideset godina, kad god sam u svojim predavanjima i raspravama govorio o Ateni i Aristotelu, mislio na rodnu Hrvatsku i njen što je moguće bolji i veći slobodni procvat; dakako, ne u smislu oponašanja nekog ideala, pa ni političkog ideala atenske neposredne demokracije, nego u smislu zbiljskog razvitka svih oblika kulture duha hrvatskoga naroda od umjetnosti i religije do politike i filozofije, i to na razini suvremene svjetske povijesti, reprezentativne parlamentarne demokracije i općenito na razini današnje znanstvenotehničke civilizacije.«¹⁹

Pažaninovu životnu filozofsku misiju može se zacijelo prisposodobiti Gadamerovu opisu »nasljedovanja« Aristotela u nastojanju filozofa da se pomoću filozofske teorije stavi u službu ljudske prakse. Njegova je praktična životna filozofija svojevrsno misaono nastojanje oko razumijevanja i posuvremenjenja odnosa između refleksivnih oblika teorije i praktične umnosti povijesnoga svijeta života. Filozofska refleksija za njega ima zadaću ne samo primjereno razumjeti praktični svijet nego ga time i odgovorno mijenjati u nastojanju za ozbiljenjem najvišega ljudskog dobra kao bitne svrhe čovjekova življenja.

Pavo Barišić

Praktische Philosophie und Phänomenologie der politischen Welt im Werk von Ante Pažanin

Zusammenfassung

Ausgehend vom Fichteschen Gedanken, dass die Wahl der Philosophie davon abhängt, was für ein Mensch man ist, werden im vorliegenden Artikel die Denkwahrscheinlichkeiten des schöpferischen Wirkens von Ante Pažanin in der Absicht, die Grundbestandteile seiner Lebensphilosophie zu erleuchten, umrissen. Pažanins Forschungen über die Philosophie als strenge Wissenschaft, Phänomenologie, praktische Philosophie, Ethik und Politik haben ein merkwürdiges Echo und Wirkung nicht nur in Kroatien, sondern sie wurden bemerkenswert auch in der Welt. Auf der internationalen Schaubühne erregte Interesse seine eigenartige Auffassung der normativen politischen Philosophie, in der auf die Folgen der gegenwärtigen wissenschaftlich-technischen Zivilisation kritisch hingewiesen wurde. Im Gegensatz zur neuzeitlichen Scheidung der Ethik vom Recht und der Politik, stützte sich Pažanin auf die Aristotelische Tradition der praktischen Philosophie, die von der Einheit der Ethik und Politik ausgeht. Praktische Philosophie betrachtet er als einen selbständigen und von der poetischen techné und der theoretischen episteme unabhängigen Bereich. Dieser Zugang zur praktischen Philosophie überwindet die Schwierigkeiten des apriorischen Universalismus der theoretischen Grundlegung der ethischen Normen und ist der zeitgenössischen Mannigfaltigkeit und Komplexität der Lebenswelt angemessen. Pažanins philosophische Lebenscredo könnte mit der Gadammerschen Beschreibung des ‚Vererbens‘ von Aristoteles verglichen werden: der Philosoph strebt an, sich durch die philosophische Theorie in den Dienst der menschlichen Praxis zu setzen. Seine praktische Philosophie ist eine eigentümliche Denkbemühung um Verstehen und Vergegenwärtigen der Beziehungen zwischen der reflexiven Formen der Theorie und der praktischen Vernünftigkeit der geschichtlichen Lebenswelt. Philosophische Reflexion hat für ihn die Aufgabe, nicht nur die praktische Welt angemessen zu verstehen, sondern durch das Streben nach der Verwirklichung des größten menschlichen Wohls als wesentlichen Zweckes des Menschenlebens sie verantwortlich auch zu verändern.

Schlüsselwörter

Praktische Philosophie, Politik, Ethik, Phänomenologie, Lebenswelt

¹⁹

A. Pažanin, »Studij politike i duh naroda«, u: *Etika i politika*, str. 138 i sl.